

מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין - עד מתי? יהושע גרינשטיין

פתיחה

ויקרא י"ט/י"ז - לא תשנא אֶת-אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ הֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת-עַמִּיתְךָ, וְלֹא-תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא.

מסכת יבמות דף ס"ה עמוד ב' - "ואמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: 'אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך'"

א] מקור

מסכת ביצה דף ל עמוד א' - "אמר ליה רבא בר רב חנין לאביי: "יתנן- "אין מטפחין ואין מספקין ואין מרקדין, "והאידינא דקא חזינן דעבדן הכי, ולא אמרינן להו ולא מידי?" "אמר ליה: ולטעמך, הא דאמר רבה; "לא ליתבי איניש אפומא דלחיא, דלמא מגנדר ליה חפץ ואתי לאתויי" (ארבע אמות ברשות הרבים), והא הני נשי דשקלן חצבייהו ואזלן ויתבן אפומא דמבואה, ולא אמרינן להו ולא מידי?" אלא, הנח להם לישראל, **מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין**. הכא נמי - הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין." והני מילי - בדרבנן, אבל בדאורייתא - לא.

ולא היא, לא שנא בדאורייתא ולא שנא בדרבנן; לא אמרינן להו ולא מידי, דהא תוספת יום הכפורים דאורייתא הוא, ואכלי ושתו עד שחשכה, ולא אמרינן להו ולא מידי."

רש"י - "הנח להם - בדבר שהרגילו בו, ולא יחזרו בהם. מוטב שיעשו שוגגין ואל יעשו מזידין - לעבור כשידעו, ולא יניחו בכך."

ב] מחלוקת הראשונים בהבנת היקף הדין

<p>הרא"ש [ד] - "כתב בעל העיטור; דוקא במידי דאתי מדרשא, כגון תוספת עינוי דיום הכפורים, אבל במידי דכתיבא באורייתא בהדיא = מחינן בהו וענשינן להו עד דפרשי"</p>	<p>רמב"ם [הלכות שבייתא עשור ז/א] - נשים שאוכלות ושותות עד שחשכה, והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקדש = אין ממחין בידן, שלא יבואו לעשות בזדון, שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד להזהיר נשיו, והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, וכן כל הדומה לזה.</p>
<p>הרשב"א [נשם ד"ה וקא אכלין] - "... דעד כאן לא אמרו אלא במה שאינו מבואר מן התורה אלא אתי מדרשא, כי הכא דדרשינן תוספות "מערב עד ערב תענו את נפשותיכם", והא לא משמע להו לאינישי וקיל להו ושוגגין ולא מזידין, אבל אלו אכלן משחשכה אמרינן ומחינן ומרטינן..."</p>	<p>פסיקת השו"ע [או"ח תרח/ב] - נשים שאוכלות ושותות עד שחשכה, והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקדש, אין ממחין בידן כדי שלא תבואו לעשות בזדון.</p>

הסבר # 1 למחלוקת [נקודתי]: הבנת הדוגמה בגמ' של "תוספת יום הכיפורים" והשלכתו למציאות

<p>סברת ה'משנה ברורה' [שם ו] - "ודוקא שאינו מפורש בתורה - רוצה לומר דאז אנו יכולין לתלות ששוגגין ומוטעין הם בזה, ומה שלא ישמעו לנו מה שנאמר להם שהוא אסור מחמת דקיל להו הדבר, ולכן אמרינן בזה מוטב שיהיו שוגגין וכו'. אבל בדבר המפורש בתורה והם עוברין על זה בודאי אינם שוגגין ולא שייך בהו לומר מוטב שיהיו שוגגין ומחינן בהו וענשינן להו עד דפרשי"</p>	<p>1920: -1 אפ"ק מכ"ק אפ"ק 600 הפת"ק</p>
<p>נפק"מ: שו"ת הר צבי [ט"ל הרים - צובע סימן א] - ע"ד שאלתו באב שבתו צובעת את השפתיים, ובטוח הוא שהיא לא תשמע לתוכחתו, אם מחוייב הוא למחות ע"ז או שבכגון זה מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין... הרי יש מי שסובר דכל ל"ט מלאכות אין נקרא איסורם מפורש בתורה.... בשנים מגדולי האחרונים.... הראשון הוא החוות יאיר (סימן קסד) לענין תוכחה לאשה אחת שצדה תרנגולת בשבת וסגרה אותה בחדר כאשר עשתה יום יום ויש בזה איסור דאורייתא משום צידה, וכתב שם: "לכן, באם אינו משער שתשמע בקולו = ישתוק! דאעפ"י דיש איסור מן התורה מ"מ לא נכתב בתורה רק "לא תעשה מלאכה", וגוף מלאכת צידה לא מפורש רק עפ"י דרז"ל. גם בקרן אורה (עמ"ס הוריות דף ד) ... משמע דרק משום הכתוב "לא תוציא" נקראת מלאכת הוצאה מפורש בתורה, ...</p>	<p>-2 ת"ק 1'10</p>

הסבר # 2 למחלוקת [כללי]: הבנת מצוות "תוכחה"

<p>כלפי הש"ס - לא ייתכן שיהיה איסור "לא יתכן שיהיה איסור "לא יתכן שיהיה איסור "לא יתכן שיהיה איסור"</p>	<p>כלפי הש"ס - לא ייתכן שיהיה איסור "לא יתכן שיהיה איסור "לא יתכן שיהיה איסור"</p>
---	--

ג] נפק"מ - במקרה ויזיד ולא ישמע לך בוודאות

<p>ספר היראים [סימן רכג]- הוכיח תוכיח. צוה בוראינו הרואה דבר בחברו שאינו הגון שיוכיחנו וידריכנו לטובה... ואם ברור לך למוכיח שלא יקבלו ממנו, והם העוברים שוגגים= טוב לו לשתוק כדאמרינן ביצה.... אבל מזידין= אף על פי שאתה מרבה עונשו שחטא בהתראה אין בכך כלום, ועל זה נאמר "הלעיטהו לרשע וימות" [ב"ק ס"ט א'] וכאשר פירשתי למעלה שחייב להוכיחו אפי' אינו מקבלו, ועל זה נאמר ביחזקאל "הוא בעונו ימות ודמו מידך אבקש" ו"עון" הוא זדון כדאמרינן ביומא [ל"ו ב'] עונות אלו הזדונות. והא דאמרינן בשבת [נ"ה א'; "אם שרים חטאו, זקנים במה חטאו?"] אמר הב"ה; "מפני שלא מיחו בשרים." אמרה מדת הדין לפני הב"ה- "והלא גלוי לפניך שאם היו מוכיחים לא היו מקבלים?" אמר להם הקדוש ברוך הוא- אם לפני גלוי, לפנייהם מי גלוי? משמע שאם היה גלוי להם, היו פטורין אף על פי שהעוברים מזידין היו התם, מעונש היו פטורין כדאמרינן בכל הנשבעין וכשלו איש באחיו בעון אחיו ומוקמינן ליה ביש בידו למחות אבל מעשה זהוכח תוכיח לא מיפטרי.</p>	<p>תוספות [ע"ז ד. ד"ה שהיה בידם למחות²] - והא דאמרי' בסוף חזקת הבתים (ב"ב דף ס:) "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין," היינו בדבר שידוע שלא יקבלו אם ימחו. שו"ת הרא"ש [כלל ב/א]- "...ועתה לפני הפסח נתתי את לבי, יען שענוי שלהם היה בפרוס הפסח, וגם עת הגריד היה ולא יכלו לחרוש, ומיעוטא דמיעוטא נזרעו לפני הפסח, ולא מלאני לבי לאסור; אולי לא ישמעו לי. ואני משיב לשואלים: דרשו מעובדי אדמה, אם יאמרו שהרוב נזרע לפני העומר, מותר, ואם לאו, אסור. וגם אני זכור מנעורי כבר פעמים ושלש, שענוי שלהם היה בפרוס הפסח, שרבותי נהגו איסור, אבל לא הורו הלכה למעשה לאיסור; ואהא סמיכנא ואיני מורה איסור ומוטב שיהיו שוגגים והחדר יפרוש"</p> <p>אגרות משה [איו"ח ב"ל"ח]- ובדבר להכריז קודם תקיעות ש"אסור להפסיק בדבור עד אחר תקיעות דמעומד" בבית הכנסת שמתפללים הרבה אנשים פשוטים שידוע שלא ישמעו להכרזה ויפסיקו שאחד אמר שיותר טוב שלא יכריזו כדי שיהיו שוגגין ולא מזידין, ... אבל כשלא ברור שלא יקבלו ודאי מחוייבים למחות בהם וכ"ש ללמדם שלא בשעת מעשה... וכן נראה פשוט שאם יש שם גם מי שיקבלו צריך לומר להם שאסור אף שידוע שאיזה מהם לא יקבלו ויהיו מזידין..."</p> <p>שו"ת מנחת יצחק [א/קכח]- בענין חומץ שנעשה מיי"ש של סתם יינם ... מ"ש מעכת"ה שלא יקבלו העולם זה ואפי' דבר שהוא איסור גמור אמרו "מוטב שיהיה שוגגין ואל יהיו מזידין," הגם דאמרינן כן בש"ס ביצה (דף ל' ע"א) מ"מ כתבו התוס' שבת (נ"ה) וב"ב (ס"י) ובע"א (ד"י) דדוקא היכי דיזעינן בודאי שלא ישמעו אמרינן מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, אמנם כשיש ספק אם יקבלו או לא לא אמרינן מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.</p>
---	--

ד] בתשע"ו-איך לפסוק?

הרב הנקין הי"ו, "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין בזמן הזה, תחומין ב³: "לפי כל זה, הראשונים תלו את החילוק בין מפורש בתורה לאינו מפורש במציאות שאין שייך לאמר ששוגגים בדאורייתא, או שבודאי יקבלו התוכחה בדאורייתא. ואם כן היום, **שנשתנו הענינים, הכל לפי ראות עיני הדיין**... דבר שלא התרגלו לעבור עליו אין לאמר בו מוטב שיהיו שוגגין... ואף על פי שבגמרא שם מדובר בחוטאים במזיד ובשו"ת מעיל צדקה מדובר בשוגגים, אם אינו גלוי שהחוטאים במזיד בפרהסיא לא יקבלו התוכחה, כל שכן חוטאים בשוגג. ולכן נראה שאין לאמר בזה הכללות, והכל לפי הענין ושקול הדעת... לסיכום, אעתיק דברי **שו"ת 'כתב סופר'** (אורח חיים סימן נ): **אין בדברים כאלו לדיין ומורה ומאריה דאתרא אלא מה שענינו רואות לפי המקום ולפי הזמן**, ואמרו ז"ל (יבמות סה): כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לאמר דבר שלא נשמע... לעומת זאת, **אסור להתרשל ולהמנע מתוכחה, מסיבת נוחיות אישית, ובפרט רבנים ומנהיגים**. וכתב בשו"ת 'כתב סופר' (אבן העזר סימן מ"ה): מי שיושב על כסא הרבנות ונתקבל לפקח על עסקי העיר להורותם דרך החיים להוכיח וליסר אותם בדברים ולהעמיד הדת, כל האפשר לא יחוס על עצמו, רק על כבוד ה' יהיה ענינו ולבו תמיד, וזה בכלל מה שאמרו רז"ל (כתובות קה): האי צורבא מרבנן דמרחמי ליה בני מותא לא מפני דמעלי, רק מפני שלא הוכיחן במילי דשמיא"

ה] נפק"מ #1- מתעסק: האם יש מעשה עבירה [שוגג] או אין?

מסכת כריתות דף יט עמוד א, משנה: א"ר יהודה: אפילו נתכוון ללקוט תאנים וליקט ענבים, ענבים וליקט תאנים, שחורות וליקט לבנות, לבנות וליקט שחורות - ר"א מחייב חטאת, ור' יהושע פוטר. [אמר ר"ש]: תמינהי אם פטר בה ר' יהושע. א"כ, למה נאמר "אשר חטא בה?" פרט למתעסק.

מאירי בבא קמא כ"ו עמוד ב' - "ומה שאמר לא יצא החייט במחטו ערב שבת עם חשכה שמא ישכח ויצא, לא שאם יצא יהא חייב חטאת, אלא שמכל מקום ראוי להזהר שלא יבוא לידי חטא..."

<p>אתון דאורייתא כלל כד- הרי דרק מה שהאדם עושה בכוונה מתייחס אליו, ושייך לומר שהוא עשאו. אבל מה שעשאוהו ידיו ואיברי גופו בלי דעתו וכוונתו כלל=נחשב אך כנעשה מאיליו וע"כ, אילו לא קרעו בכוונה לא יתכן לומר מלת קרעו אלא נקרא.</p>	<p>ר' עקיבא איגו (שו"ת סימן ח) - ונ"ל דבר חדש, דמה דממעטין "מאשר חטא בה"- פרט למתעסק" לא דמתעסק לא נעשית העבירה כלל, אלא דמקרי עבירה בשוגג..."</p>
---	--

האם יש חובה להלחיף אדם הפולח בצדק לזר שלת חסדית שיפתח ע"י צריכותו לזר?

2 וכן התוספות לשיטתו במסכת שבת נ"ה, עמ' א' ד"ה וע"ג, ובבבא בתרא נט: ד"ה מוטב.

3 וראה גם את דברי הרב ישראל במאמרו 'כפיה דתית בהלכה', ב"צומת התורה והמדינה" ב/עמוד 91 ואילך, וכן "עמוד הימנ" סימן י.

[ו] נפק"מ # 2- הגנה על מנהג קיים הנראה מנוגד להלכה

- (1) המנהג לגמור את צום י"ז בתמוז לפני צאת הכוכבים באירופה- ספר האשכול, הלכות תשעה באב, פירוש בעל ה"נחל אשכול"⁴ [עמ' 16 בהוצאת "ספריית בני תורה המרוכזת]- וזה רבות בשנים שאלני הרב דשטאקהאלם על מנהגם שם שאוכלים ב"ז תמוז ט' וחצי שעה אחר חצות ועוד היום גדול ואמרו כך קבלו! והשבתי בשעת החרבן וכמה מאות אחריו ברור שלא כרו ישראל בקוטב פפוני ודרומי (פאלגעגענדן), אלא מצפון לעגול סרטו ולכל הרחוק על נגד עגול נ"ב ובכל המקומות האלה אחר שעה ט' וחצי אחר חצות היום ודאי לילה, א"כ כל ישראל לא קבלו להתענות יותר מט ומחצה אחר חצות, ונאמר כיון ד"ברצו" תלי' כך קבלו עליהם ולא יותר. וכך בפני יהושע ח"ד לענין שמתפללים ערבית ביום ד"ל דכל קבלוה לחובה שיהא להם רשות להתפלל ביום.
- (2) המנהג להשתמש בקטנים בטלטול בשבת- חידושי הרי"מ (או"ח סימן ג), שו"ת שואל ומשיב (מהדורה ב ח"ג, נג) אחיעזר (ח"ג, פא/כג) ובמחלוקת בין הקדמת תפארת ישראל למשניות עירובין ורבי עקיבא איגר (שו"ת מה"ק סימן טו).
- (3) אקדמות לאחר קריאת הפסוק הראשון בשבועות- שו"ת שבות יעקב ח"א סימן יב.
- (4) הדלקה בתוך הבית בחנוכה ללא סכנה- הרמ"א [או"ח תרע"א]; ומיהו בזמן הזה, שכולנו מדליקין בפנים ואין היכר לבני ר"ה כלל, אין לחוש כל כך אם אין מדליקין בטפח הסמוך לפתח; ומ"מ המנהג להדליק בטפח הסמוך לפתח... הרב אשר וייס- <http://www.kolhalashon.com/New/Shiurim.aspx?Path=Hebrew%7CMoadeyShanaDir%7CHanuka%7CR0007-1>, 'בשעת הסכנה מניחה על שולחני', מתאריך כה כסלו, תשע"א
- (5) הרמ"א, סימן קכ"ד- "שאלת ממני את שאהבה נפשי אם ידעתי טעם על מה סמכו, שנתפשט המנהג במדינת מעהרין בפרט, ובכלל בשאר מדינות, להקל בשתיית סתם יינות הכותים ואין מוחה בהם, ואם יש להם על מה שיסמכו" (סימן קכד).

[ז] אחרית דבר

הוספת הרמ"א [שם הלכות יוה"כ]- אם יודע שאין דבריו נשמעין, לא יאמר ברבים להוכיחן, רק פעם אחת, אבל לא ירבה בתוכחות מאחר שיודע שלא ישמעו אליו; אבל ביחיד חייב להוכיחו עד שיכנו או יקללנו. (ר"ן ס"פ הבע"י).